

УДК 334.012.64:330.341.1(477.83)

*В.В. Стегура, канд. екон. наук
Національний університет
харчових технологій*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В АГРОПРОМИСЛОВІЙ СФЕРІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розроблені основні напрями підвищення ефективності розвитку малого бізнесу, намічені шляхи оптимізації структурних пропорцій і розвитку інтеграційних процесів між сферами аграрно-промислового комплексу. Значна увага приділена удосконаленню фінансування і кредитування малого підприємництва агропромислової сфери.

Ключові слова: мале підприємництво, економіка підприємства, економічний механізм, регуляторна політика, державне управління.

Basic ways of improvement of efficiency of development of small-scale business were developed, the ways of optimization of structural proportions and development of the integration processes between the spheres of agrarian-industrial complex were shaped. It was placed high emphasis on improvement of financing and crediting of small-scale enterprise of factory-farm sphere.

Key words: small-scale enterprise, economics of enterprise, economic mechanism, regulatory policy, state management.

Вступ. Велика увага, яку приділяє держава малому бізнесу у розвинених країнах, обумовлена значенням даного сектора економіки в економічному піднесенні, продовольчій і сировинній безпеці та соціальній стабільності країн. Не можна переоцінити значення малого і середнього бізнесу у забезпеченні повної зайнятості та знятті соціальної напруги у суспільстві, реалізації підприємницьких здібностей, формуванні доходів і забезпеченні відтворення робочої сили населення.

Актуальним залишається питання розвитку малого бізнесу і у процесі економічного росту. Не зважаючи на те, що підприємства цього сектора не являються потужним джерелом надходжень у бюджет, в аграрному секторі вони виконують конкретні функції, які можна узагальнити наступним чином. Перша — це функція каталізатора ділової активності у сільській місцевості. Формування і розвиток малих підприємств сприяє розширенню спектра виробничої діяльності аграрної складової АПК, як його основи, виникненню нових прогресивних напрямів у виробництві продукції. Друга — це об'єднуюча функція, яка виконується малими підприємствами завдяки їх кількості і територіальній розповсюженості. Підприємства даних видів займають такі ніші, які є економічно не вигідними або занадто ризикованими для великих сільськогосподарських підприємств. Третя — це функція задоволення споживчого попиту населення. Мобільність і гнучкість підприємств даного сектору дозволяє швидко реагувати на запити споживачів у відповідності до змін у попиті, які, в свою чергу обумовлюються потребами, що змінюються у зв'язку з усвідомленням екологічних та інших проблем, пов'язаних із забезпеченням здоров'я населення.

Постановка завдання. Здійснити аналіз тенденції у розвитку малого бізнесу в АПК Закарпатської області, виявити проблеми у відтворювальному процесі агропромислової сфери та зробити рекомендації щодо їх вирішення із застосуванням потенціалу підприємств малого бізнесу.

Результати. Малий бізнес історично довів свою продуктивність у сільському господарстві, вирішуючи низку проблем соціально-економічного характеру. У За-

карпатській області спостерігається стабільна тенденція до зростання кількості малих підприємств у всіх сферах економіки. Разом з тим, темп росту кількості малих підприємств у області склав за три роки 111,4%, а по сільському господарству — 104,4%, в результаті чого їх частка в економіці області зменшилась з 7,6 до 7,0%

Негативною характерною цього періоду тенденцією є така, що частка виробництва малих підприємств у сільському господарстві у загальному виробництві зменшилась значно більше ніж частка підприємств. Це відбиває процес зниження активності суб'єктів малого бізнесу аграрної сфери в економічному піднесенні галузі і регіону і їх ефективності. Частина зареєстрованих підприємств не здійснюють виробничої діяльності, залишаючись фіктивним учасником економічної діяльності.

Питома вага малих аграрних підприємств у операційних витратах всіх малих підприємств скоротилась за ці роки у більшому ступені ніж виробництво — з 7,7 до 6,9%, що відбиває позитивну тенденцію зменшення матеріалоемності виробництва. Це особливо важливо за ринкових умов господарювання, так як сільськогосподарське виробництво відзначається високою матеріалоемністю, яка впливає на рівень конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках, рівень його рентабельності і прибутковості, ступінь доходності. Якщо в середньому по економіці регіону частка матеріальних витрат виробництва в усіх витратах суб'єктів малого бізнесу становить 34,1%, то у сільському господарстві — 46,8%. Важливо, що перевищують середній по малих підприємствах рівень (104,5 коп./грн.) і витрати на одиницю продукції і складають 115,9 коп./грн. (таблиця). Приведені дані характеризують виробництво у малих підприємствах аграрної сфери області як недостатньо ефективне.

Таблиця. Структура операційних витрат малих підприємств сільського господарства Закарпатської області у 2009 році

	Всі витрати	У тому числі за елементами				
		Матеріальні витрати	Амортизація основних засобів	Витрати на оплату праці	Відрахування на соціальні заходи	Інші витрати
По всіх малих підприємствах, %	100	34,1	8,0	22,9	4,2	30,8
Сільське, лісове та рибне господарство, %	100	46,8	11,0	21,3	3,1	17,8
Витрати по всіх малих підприємствах коп./грн.	104,5	35,6	8,4	23,9	4,4	32,2
Витрати сільського, лісового та рибного господарства коп./грн.	115,9	54,3	12,7	24,7	3,6	20,6

Підвалини відтворення і розширення виробництва формують інвестиційні потоки, які відновлюють і забезпечують розширене відтворення основного капіталу і закладають підвалини наступного зростання. Необхідно відмітити, що останні роки склалась чітка тенденція до випереджаючого зростання обсягів інвестицій в основний капітал малих підприємств сільського господарства області. Їх частка у загальному інвестуванні малого бізнесу збільшилась з 2,6 до 5,0%. За останні три роки обсяг інвестицій в малі підприємства області зріс вдвічі, а у сільське господарство — майже у чотири рази.

Приведені вище дані щодо питомих операційних витрат малих підприємств сільського господарства доповнюються аналізом фінансових результатів їх діяльності, яким на сучасному етапі є збиток. Динаміка показників збитковості суб'єктів малого бізнесу сільського господарства області, з одного боку дає підстави для прогнозу-

вання позитивних зрушень у найближчій перспективі, а з другого відбиває важкий фінансовий стан аграрних підприємств малих форм.

Так, у 2008 році відсоток збиткових малих підприємств по економіці області становив 30,9, а по сільському господарству — 38,8, у 2009 році ці показники змінились відповідно на 25,0 і 29,7. В той же час загальна сума збитків по малих підприємствах сільського господарства зростає у більшому ступені ніж по усіх малих підприємствах і збільшилась з 11,3 % їх суми до 14,7 %.

По області виділено майна громадянам на загальну суму 215 млн грн, що становить майже 89 % усієї суми майна. Сума виділеного майна розподіляється наступним чином: в оренду суб'єктам господарської діяльності передано майна на суму 59,5 млн грн або 28 %, використовується пайовиками самостійно 155,5 млн.грн. або 72 % усього майна. У Закарпатті виявили бажання господарювати самостійно у особистих селянських господарствах 63 тисячі власників земельних сертифікатів, тобто майже 52 % їх загальної кількості.

Результатом реформування у аграрній сфері АПК утворилось 1377 фермерських господарств, 158 господарських товариств, 25 сільськогосподарських виробничих кооперативів, 20 приватних (приватно-орендних) підприємств, 6 — інших агроформувань. Важливо, що структура діючих підприємств за організаційно-правовими формами у сільському господарстві області відрізняється від такої по Україні. Так, по Україні частка селянських (фермерських) господарств становить 70,4 усіх підприємств, а по Закарпатській області — 84,5 %, господарських товариств — 15,2 і 11,1 %, приватних підприємств відповідно — 6,7 і 0,9 %, виробничих кооперативів — 3,5 і 0,9 %, державних підприємств 0,9 і 1,2 %, інших форм — 3,3 і 1,2 %.

Таким чином на Закарпатті на сучасному етапі домінують дві організаційно-правові форми господарювання — фермерські господарства і господарські товариства, які складають більш як 95% усіх підприємств. Специфіка організаційно-правових форм області зумовлена специфікою природнокліматичних умов, недостатністю правової бази приватного підприємництва, особливостями процесу реформування КСП, незавершеністю кооперування і входження у структури господарських товариств, структурою сільського господарства, особливостями вирощування культур та організації тваринницької галузі.

В процесі реформування КСП та створення нової організаційно-правової основи господарювання на селі в області виявилась низка проблем, серед яких слід відзначити наступні: недосконала організаційна структура господарських товариств та виробничих кооперативів, які мають велику кількість засновників (іноді досягає 100 осіб), що ускладнює прийняття господарських і управлінських рішень; подрібненість земельних масивів, слабка матеріально-технічна база, фінансова недоступність кредитних ресурсів для розширення виробництва тощо.

У зв'язку з викладеним на сучасному етапі існують проблеми щодо ефективності використання майна самостійно господарюючих суб'єктів, вирішення якої лежить у площині створення обслуговуючих кооперативів різного профілю, зменшення кількості засновників до 3 осіб або організації на базі створених структур з великою кількістю засновників приватних підприємств. Крок у напрямі покращення функціонування нових малих агропідприємств повинне стати прийняття низки законів, які дозволять запровадити іпотеку землі, як ефективного засобу розвитку матеріально-технічної бази виробництва на основі запровадження довгострокового і низько відсоткового кредитування. Селянські (фермерські) господарства, організаційно-економічна основа і відносини власності в яких аналогічні особистим господарствам населення, відіграють все більшу роль у розвитку продуктивних сил регіону. Перевага фермерських господарств над особистими полягає у тому, що вони є більш масштабними, тобто існують умови для комплексної механізації, а натомість підвищення ефективності і конкурентоспроможності.

В Україні фермерство знаходиться у стадії становлення, що обумовлює нестабільність даного сектору аграрного виробництва як за кількістю господарств, так і за їх продуктивністю. Фермерське господарство виступає однією з форм агробізнесу, підприємництва громадян України, яке найчастіше утворюється як сімейне підприємство з метою отримання доходу в результаті виробництва продукції сільськогосподарства, її переробки і реалізації.

Основою законодавчої бази діяльності фермерських господарств в Україні виступає Закон України «Про селянське (фермерське) господарство», а також такими законодавчими актами які регламентують підприємницьку діяльність взагалі — Закони України «Про власність», «Про підприємництво», Земельний кодекс України. Ці закони визначають основи фермерства у нашій державі, визначають її межі і надають такі важливі гарантії як рівність з іншими формами господарювання на селі і самостійність у виробничій та комерційній діяльності.

Вказані закони розроблено з урахуванням основних принципів утворення і діяльності фермерських господарств якими є: добровільність (ініціатива створення належить самими працівникам), самостійність господарської діяльності (невтручання з боку держави), рівність підприємств даного сектору з іншими формами господарювання у АПК, рівність працівників фермерських господарств з працюючими у інших видах економічної діяльності.

Законодавчо визначені розміри фермерських господарств, які для виробництва продукції рослинництва, її переробки і зберігання становлять не більше 50га сільськогосподарських угідь і 100 га усіх земель, а у трудонедостатніх районах — 100 га ріллі. Типорозмірний ряд селянських (фермерських) господарств у тваринництві визначено наступним чином: *молочні ферми* на 10, 25 і 50 корів, вузькоспеціалізовані з вирощування телят ремонтного молодняку; ферми з вирощування і відгодівлі молодняку великої рогатої худоби молочних порід на 50 і 100 голів одночасного утримання; ферми спеціалізованих м'ясних порід худоби на 25, 50 і 100 корів з вирощуванням та відгодівлею молодняку; ферми з відгодівлі свиней на 50, 100 і 300 голів одночасної відгодівлі; вівчарські ферми на 250 та 500 маток (із закінченою структурою стада); ферми з виробництва м'яса птиці (курей, індичок, гусей) на 1,3 і 5 тисяч голів на рік.

Динаміка фермерських господарств у Закарпатті відзначалася стабільністю, за 2003-2009 роки їх кількість збільшилась в 1,7 рази і досягла 2 тис. Площа сільгоспугідь у розпорядженні цих господарств, в тому числі рілля збільшилась в 2,1 рази. Однак у 2008 році відмічається одночасне зменшення кількості господарств цієї категорії і розмірів їх сільгоспугідь, що пояснюється двома обставинами. По-перше, відбулось об'єднання малих господарств з невеликою площею сільгоспугідь (1-2 га), що вплинуло на їх кількість; по-друге, в результаті складності такої форми господарювання, нестачі фінансових коштів, великої працездатності і відповідальності розпочалась часткова відмова від фермерства.

Так, у 2008 році кількість фермерських господарств і їх сільгоспугідь скоротилась на 0,7 %, у 2009 році кількість скоротилась таким самим темпом, а площа сільгоспугідь ще більше — на 15%, що обумовлене проблемами, пов'язаними з обробкою великої земельної площі, недостатнім рівнем розвитку матеріально-технічної бази.

У зв'язку з викладеним на сучасному етапі основна маса фермерських господарств не має потужного землеволодіння і не прагне його. Так, майже 56 % усіх фермерських господарств мають землеволодіння до 3 га, 23 % — 3,1–5 га, 11,9 % — 5,1–10 га, і лише 0,5 % (7 господарств) — понад 100 га сільгоспугідь.

Найбільша кількість господарств зосереджена у Виноградівському районі (25,9%), однак на одне господарство тут припадає лише 4 га сільгоспугідь, у Берегівському районі — 21,2 % при 7,4 га сільгоспугідь на господарство, в Ужгородському — 18,5 % і 12 га сільгоспугідь на господарство, у Мукачівському — 15,3 % і 7,5 га

на господарство. Найменше фермерських господарств створено у Великоберезнянському і Перечинському районах області –0,7 %, які є найменші за чисельністю населення, в тому числі сільського, де в середньому на одне господарство припадає 7,3-7,6 га сільгоспугідь.

Найкрупніші за площею фермерські господарства в Хустському районі — 16 га на господарство.

Нестабільність у загальній економічній кон'юнктурі виробництва в АПК області і розвитку фермерських господарств впливає на показники спеціалізації останніх, їх внесок у аграрне виробництво і забезпечення доходів населення. так, у галузі тваринництва спостерігається зменшення поголів'я худоби і птиці у фермерських господарствах в абсолютному вимірі і відносно загальної їх кількості у всіх категоріях господарств. За 2002-2009 роки поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) у фермерських господарствах зменшилось майже вдвічі, а їх частка у загальному поголів'ї скоротилась з 0,7 до 0,5 %, поголів'я корів і свиней зменшилось майже на 60 %, а їх частка скоротилась у два рази, абсолютне скорочення поголів'я овець у фермерів було аналогічним, однак в результаті того, що скорочення відбувалось по всіх категоріях господарств їх частка зменшилась на 0,8 відсоткових пункти. Протягом усього періоду частка фермерських господарств у птахівництві залишалась незначною — 0,2-0,5 % усього поголів'я птиці.

Таким чином фермерство досі не відіграє значної ролі у тваринницькій галузі області, що відбиває загальну тенденцію по Україні. Специфіка розвитку фермерських господарств в Україні полягає у наступному. По-перше, основною галуззю їх спеціалізації є рослинництво. Тваринницькі ферми як правило невеликі і продаж ними продукції державним заготівельним організаціям не відповідає масштабам України. Серед регіонів України фермери Закарпатської області відзначаються розвитком вівчарства 2,3 тис. голів у 2009 році.

Спеціалізація фермерських господарств України на продукції рослинництва обумовлена головним чином факторами трудомісткості, так як тваринницькі галузі є більш трудомісткими порівняно з рослинницькими, що робить їх більш привабливим для колективних господарств, і ціновим — в результаті дії сучасного ціноутворення продукція тваринництва є малорентабельною, що не відповідає цілям, які ставлять перед собою засновники селянських господарств. Важливим у даному питанні є поширення регіональних програм селекції у тваринництві та птахівництві, підтримка вівчарства, здійснення доплат за зданий великоваговий молодняк великої рогатої худоби, кондиційних свиней та курей-бройлерів, сприяння інтенсифікації виробництва тваринницької продукції у фермерів економічними методами.

У 2009 році під зерновими і зернобобовими було зайнято 65 % усіх площ фермерських господарств області, технічними культурами — 2,1 %, картоплею та овоче-баштанними культурами — 11,1 %, кормовими культурами — 19,6 % земель. Традиційно для України картоплярством і овочівництвом займаються господарства населення, а у Закарпатті це стосується і тваринництва. Фермерські господарства лише починають вирощування даних культур.

Виробництво фермерськими господарствами зернових та зернобобових збільшилось за 2002-2009 роки майже у тричі і досягло 21,1 тис.т, картоплі, відповідно, у 29 разів і склало 14,1 тис. т, овочів — у 8,3 рази і склало 2,5 тис. т.

Основними продуктами тваринництва, які виробляють селянські (фермерські) господарства виступають м'ясо, молоко, яйця та вовна.

Динаміка їх виробництва у фермерських господарствах відбиває негативні тенденції, які характерні для тваринницької галузі області взагалі, і особливості виробництва у даній категорії господарств, зокрема. Загальне скорочення поголів'я худоби і птиці призвело до катастрофічного зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції. Частка фермерських господарств у виробництві тваринної про-

дукції, крім молока, значно зменшилась, і становить від 0,1 до 0,6% його виробництва по усіх категоріях господарств. Обсяги виробництва м'яса скоротились більш як на 40%, яєць — на 40%, вовни — на 50%.

Висновки. На сучасному етапі фермерство забезпечує лише 2% усієї продукції сільськогосподарства області, що не є достатнім і не відповідає той ролі, яку покладає на дану форму господарювання держава і місцева влада. Подальший розвиток фермерства у Закарпатській області позв'язується із реалізацією нової редакції Закону України «Про фермерське господарство».

Розвитку особистих селянських господарств, які забезпечують 93% усієї продукції аграрної сфери області, сприятимуть прийняття Закону України «Про особисте селянське господарство», згідно якого буде законодавчо врегульовано питання зайнятості громадян, власників цієї категорії господарств, у законодавчому полі здійснюватиметься виробництво і реалізація продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова В.А. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва фермерських господарств. — К.: ІАЕ, 2002. — 202 с.
2. Гайдуцький П.І. Формування та розвиток аграрного ринку // Економіка АПК. — 2004. — С. 4–15.
3. Підприємництво в аграрній сфері економіки / За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Малійка. — К.: ІАЕ, 1998. — 514 с.
4. Статистичний щорічник «Закарпаття 2009», Ужгород: Держкомстат, 2009. — 571 с.
5. Тирпак І.В. Малі підприємства в агропромисловому комплексі по переробці сільськогосподарської сировини // Економіка АПК. — 1995. — № 8.

mnpk_nyxt@mail.ru

Надійшла до редколегії 15.04.2011 р.